

KONFLIKTUS ÉS GENERÁCIÓ

A GENERÁCIÓS KONFLIKTUSOK KUTATÁSÁNAK FOGALMI KIINDULÓPONTJAI

Szabó Andrea

(tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

Kiss Balázs

(tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)¹

Az alábbiakban fogalmi kiindulópontokat jelölünk ki, vagyis a feladatunk az, hogy meghatározzunk néhány olyan fogalmat, amelyeknek a használata végighúzódik a jelen tematikus blokk többi tanulmányán, és várhatóan a kutatási program egészén.

Kiindulópontok ezek, nem bezárni akarják a gondolkodást, hanem megnyitni. A definíciós jellegű fejtegetések ezért nem határolják körül egyértelműen a használatos fogalmakat, hanem nyitva tartják őket, a leginkább azért, hogy a jelentésük a kutatások nyomán váljék egyre pontosabbá. Mindazonáltal, a fogalmakat nem akarjuk pusztán metaforikusan használni, hanem operacionalizálható értelmet akarunk adni nekik.² Részben új fogalmak bevezetésével kísérletezünk, részben pedig a magunk megközelítéséhez igazítunk néhány már bevett fogalmat.

Azért a konfliktus és a generáció fogalmát emeltük ki, mert témánk szempontjából ezek a legfontosabbak, továbbá mert egyikkel kapcsolatban sincs még közelítőleg sem konszenzus a szélesebb szakirodalomban.

Nem célunk ehelyütt módszert vázolni fel, mert ebből a szempontból nem egységes a kutatási program: minden kutatás saját módszerrel dolgozik. Amit most vázolhatunk, az a közös szemlélet, a megközelítés. Általánosságban szólva a megközelítésünk most és a későbbiekben sem nem esszencialista, sem nem fundacionista, sem nem konstruktivista – különösen szigorú értelemben nem.

- Nem esszencialista, mert nem gondoljuk azt, hogy a generációs konfliktusoknak, a generációknak, az egyes generációs identitásoknak volna valamilyen előzetes lényege, amelyet a politikatudományi kutatás csak megpróbál megtalálni, de, egyébként, amelyet sosem képes elérni, hiszen valahányszor lehántottuk egy-egy rétegét, mindig további rétegekre lelünk, s ekként a megismerési folyamat végeérhetetlen.
- Nem fundacionista, mert nem gondoljuk azt, hogy a társadalmi öregedés alapja a demográfiában keresendő, a generációké a szociológiában, a generációs identitásoké pedig a pszichológiában, s hogy a politikai aspektusok, így a generációs konfliktusok csupán ezekre épülnek rá, tehát ha nem lenne demográfiai öregedés, akkor politikai öregedés és generációs konfliktusok sem lennének.

- Nem konstruktivista, mert nem gondoljuk azt, hogy a generációs konfliktus vagy a társadalmi öregedés valójában nem létezik, csak a politikai erők hozzák létre, konstruálják meg a semmiből. Azt pedig különösen nem gondoljuk, hogy a generációs konfliktus, a generációs identitás stb. kizárólag diszkurzív konstrukciók volnának. Egy-egy konstrukciós kísérlet, egy-egy diszkurzív kezdeményezés aligha maradhat életben anélkül, hogy megszólítana valamit a közönségben. Ennek a közönségben rezonáló valaminek a teljes feltárásától azonban nyugodtan tartózkodhatunk, már csak azért is, mert ez akár egyénileg is más és más lehet. Attól, hogy rezonál, attól, hogy politikai cselekvésre késztet, sem nem az esszenciája, sem nem a fundamentuma a jelenségnek.

De akkor hogyan szemléljük a tárgyainkat? Azt gondoljuk, hogy politikatudományi kutatási programként a teendőnk annak a felmutatása, hogy a tudományunk szabályai szerint mi mondható a társadalmi öregedésről úgy, ahogyan az a politikai életben is megjelenik. Az első számú feladatunk ezért annak a leírása, hogy milyen módon jelennek meg generációs konfliktusok a politikai életben, a második feladatunk pedig addig menni el a rezonáló elem feltárásában, hogy megvizsgáljuk, vajon van-e valamiféle generációs specifikum a magyar népesség csoportjainak a politikai gondolkodásában, attitűdjeiben, viselkedésében.

Az alábbiakban ezért azt a kérdést tesszük fel, hogy vajon hol és hogyan keressünk konfliktust és generációt, amikor a politikai életet figyeljük. Mitől kezdve van politikatudományi értelemben politikai konfliktussal és politikai generációval dolgunk? A két fogalomról szólva először nagyon rövid fogalomtörténetet adunk, de csak azért, hogy olyan gondolati előzményeket említsünk, amelyek becsatornázhatók a magunk felfogásába. Ezt rendre a fogalom bemutatása követi. Végül a tanulmány a legfontosabb fogalmak összefoglalójával zárul.

Konfliktus

Fogalomtörténet

A konfliktus fogalma sajátos árapálymozgást mutatott a XX. század folyamán. Ahogyan Coser (1956/1966) elmondja, az amerikai szociológia kezdetekor, vagyis a XIX. század végén a konfliktus központi fogalom volt, alighanem azért, mert a reformnemzedék éles harcot folytatott a politikai elittel, és ezért tudni akarták, miben áll a társadalmi konfliktus. A reformnemzedék győzelme, majd Parsons, Lewin és mások színre lépését követően azonban a konfliktus eltűnt az irodalomból. Azt tehetjük ehhez hozzá, hogy utóbb, a hatvanas évek társadalmi mozgalmi nyomán a konfliktus újra megjelenik a szakirodalomban, ám valamikor a nyolcvanas években jelentése leszűkül, s mindmáig elsősorban az erőszakos konfliktusokkal és a nemzetközi politikai konfliktusokkal lesz azonos.

A konfliktusokról szóló akár elméleti, akár empirikus irodalom túlnyomó része a konfliktust negatív jelenségnek tartja, mint anomáliára tekint.³ Különösen jellemző volt ez a funkcionális uralma idején, amikor Parsons jegyében még a mozgalmakról is úgy vélték a kutatók, hogy azok kilógnak a demokratikus keretből, ezért

elítélendők, hiszen a társadalmi ellentétek feloldására ott vannak a bevett politikai intézmények (Koopmans 2007: 696). A funkcionalista Lipset számára alapvetően a marxisták azok, akik a konfliktus létezéséből szeretnek kiindulni, s nem veszik észre, hogy Marxot az foglalkoztatta, hogy a rend meglelte ellenére hogyan lehetséges mégis a konfliktus, s az abból kinövő változás, mint ahogy Parsons csak fordítva tette fel a kérdést: ha az ember eredendően konfliktusos lény, hogyan lehetséges a rend, a stabilitás (Lipset 1985). És valóban, egészen a nyolcvanas évekig a konfliktusközpontú gondolkodás elsősorban a marxizmushoz kötődött (például Giddens–Held 1982). Tegyük hozzá, hogy később is a generációs konfliktussal kapcsolatos felfogás gyakran épült – akár nem tudatosan is – az osztálykonfliktus mintájára.⁴

A konfliktusellenes felfogás mögött az a meggyőződés rejtőzik, hogy a konfliktus csak romboló lehet, s hogy csak abban az esetben alakul ki konfliktus, ha a felek nem eléggé felelősségteljesek vagy nem eléggé képzetek ahhoz, hogy igénybe vegyék a feszültségek kezelésére rendelkezésre álló módszereket és intézményeket, márpedig a mai demokratikus társadalomban minden konfliktussal fenyegető helyzetre megvan a megfelelő intézmény, amely elejét veszi a konfliktusnak. A társadalmi feszültségekből azért nem lesz társadalmi konfliktus, mert például a pártok a szembenállást versennyé változtatják, a verseny pedig a konfliktusnak mintegy az ellenfogalma: így a piacgazdaság és a demokrácia egyik központi fogalma, a piaci verseny és a politikai verseny tiszta maradhat a konfliktusokhoz gyakran társított erőszaktól, vértől és szenvedéstől.

Van azonban az irodalomnak egy másik része, amelyik a konfliktusra mint önállóan vizsgálendő tárgyra tekint, tehát nemcsak felszámolandó anomáliaként hajlandó megközelíteni. Ennek két kiindulópontja van.

Az egyiknek a klasszikus megfogalmazása Simmelnél (1973) olvasható, aki szerint a konfliktus antropológiai sajátossága az embernek, tehát nem menekedhetünk meg tőle. Egy másik szinten hasonlóképpen lényegi fogalomnak gondolja Carl Schmitt, amikor a politikát, vagy inkább a politikait a barát és ellenség közötti megkülönböztetésre, tehát egy felettébb konfliktusos helyzetre alapozza. A másik „konfliktusbarát” kiindulópont (Coser 1956/1966, Rubin–Pruitt–Kim 1994) azt hangsúlyozza, hogy nemcsak destruktív konfliktusok vannak, hanem konstruktívok is, s hogy a konfliktusok kizárása a fejlődés leállását vagy lelassulását hozná magával.

Talán a konfliktus szó kellemetlen asszociációit kerülendő, olykor a problémakörrel más megnevezés alatt foglalkoznak a szerzők. Az egyik ilyen eset a mozgalmunkutatás meghatározó alakjainak könyve (McAdam–Tarrow–Tilly 2001), mely *conflict* helyett a *contention* szót használja, mely a vitától a harcig bármit jelenthet, és bele is értik a francia forradalmat éppúgy, mint a polgárjogi mozgalmakat.

A konfliktus fogalma

Az alábbiakban áttekintünk három általános konfliktuselméletet, mégpedig Morton Deutsch-ét (Deutsch 1973), a Rubin–Pruitt–Kim szerzőhármását (Rubin et al 1994) és Louis Kriesbergét (Kriesberg 1998). Egyik elmélet sem foglalkozik még futólag, vagyis a példák szintjén sem a generációk közötti konfliktusokkal, legfeljebb a hatvanas

évek ifjúsági megmozdulásaival, mi azonban megkíséreljük kitapogatni a tárgyunkra való alkalmazhatóságukat.

A konfliktussal, mint elméleti problémával kapcsolatban a következő aspektusok méltók a figyelemre: a konfliktus mibenléte, tárgya, szereplői és dinamikája. A konfliktusok eszkalációja mindezeket az összetevőket módosítani szokta; ahogyan lejjebb írjuk: a konfliktus felerősödése új tárgyak és szereplők bevonódásával, illetve a harcoló felek belső megváltozásával szokott járni.

A konfliktus mibenléte. A mibenlét utáni kérdés az annak a tisztázására irányul, hogy mit fogunk konfliktusnak, közelebbről generációs konfliktusnak tekinteni a kutatás során. Durván két fő álláspont körvonalazható a szakirodalomban: az egyik szerint van értelme **potenciális konfliktusról**, rejtett konfliktusról beszélni, vagyis olyan objektív, a megfigyelő által feltárható érdekellentétről, „összeegyeztethetetlen tevékenységekről” (Deutsch 1973: 10) amelyek konfliktussá nőhetnek. A másik felfogás csak az **aktuális konfliktusok**kal foglalkozik, vagyis azt tekinti konfliktusnak, amit a részes felek is annak tekintenek, tehát érzékelik és kinyilvánítják, hogy közöttük a célkitűzések összeegyeztethetlensége áll fenn.

Ez a kettős megközelítés nagyjából megfelel a mi két kutatási irányunknak: amikor survey-k és más eszközök segítségével azt vizsgáljuk, hogy az adatok alapján egymástól értelmesen elkülöníthetők-e politikai specifikumokkal, specifikus politikai viselkedéssel, értékrenddel és törekvésekkel jellemezhető generációk, akkor a potencialitás alapján vizsgálódunk. Amikor pedig azt vizsgáljuk, hogy politikai szereplők (politikusok, politikai szervezetek, politizáló állampolgárok, politikai média stb.) milyen generációs minősítéseket alkalmaznak önmagukra és másokra, kommunikálnak-e és cselekszenek-e generációs törésvonalak mentén, akkor az aktuális konfliktusokra vagyunk kíváncsiak.

A konfliktusos tárgya. A konfliktusok jelentős részének a középpontjában **anyagi, főként gazdasági erőforrások birtoklása** áll; a generációs konfliktus esetén például a jóléti források, amelyek elosztása körül alakulhat ki összetűzés. Szintén gazdasági jellegű a foglalkoztatási lehetőségek elosztásának a kérdése: hogyan változzék a nyugdíjkorhatár, mely elvileg felszabadít a fiatalabbak számára álláshelyeket, de vajon a nyugdíjak szintje kellően magas-e ahhoz, hogy az idős munkavállalók szívesen nyugdíjba vonuljanak. Van-e olyan logika, hogy az előző megfontolás okán azért kellene emelni a nyugdíjakat, hogy állásokat szabadítsanak fel, avagy megfordítva: egyszerre követelik a nyugdíjakat csökkentését és a korhatárt elérők kötelező nyugdíjazását.

Léteznek **nem gazdasági tárgyak** is. Találkozhatunk **életmódbeli, értékek körüli, hitekkel** kapcsolatos vagy **identitásközpontú** konfliktusokkal. A fiataloknak más lehet a véleményük szexuális orientációról, házasságról, családról, gyermekvállalásról, kivándorlásról és bevándorlásról, mint az idősebbeknek, s ez megmutatkozhat a politikai vitákban is. Az identitások körüli is alakulhatnak konfliktusok. Hibáztathatják a fiatalabbak az idősebbeket az utóbbiak pártidentitására hivatkozva az elhibázott rendszerváltásért, de stigmatizálhatják az idősebbek a fiatalabbakat az elhúzódozó ta-

nulmányaikért, a szélsőséges pártok támogatásáért stb. Konfliktus alakulhat ki a körül is, hogy az egymásra aggatott identitások kinek-kinek elfogadható-e vagy sem.

Témánk szempontjából különösen releváns lehet az, amikor a konfliktus a két fél, a generációk közötti **kapcsolat természetének** megítélésével kapcsolatban tör ki. Mind a fiatalok, mind a középkorúak, mind pedig az idősek abban a hitben lehetnek, hogy hálát érdemelnének a másiktól a másikért hozott múltbeli, jelenbeli vagy jövőbeli áldozataikért, s hogy ezért viszonyuk nem politikai, hanem szolidaritáson és tisztelgésen alapuló. De ez a hit illúzióknak bizonyulhat.

A konfliktusok szereplői. Kialakulhatnak konfliktusok egyének, csoportok, szervezetek, intézmények és ezek legkülönbözőbb koalíciói között.

Az egyik kérdés a **lépték**: milyen szűk, illetve milyen tág népesség vagy társadalmi entitás szükségeltetik ahhoz, hogy konfliktusról beszéljünk? Politikai konfliktus-e az, amikor ketten veszekszenek egy online társalgásban? McAdam és társai csak azt tekintik *contentionnek*, viszálynak, amikor a konfliktusban a kormányzat is érintett, mégpedig vagy mint részes fél, vagy mint a vita tárgya, vagy legalább úgy, mint közvetítő. A másik véglet felől: érdemes-e a generációs konfliktusokat az osztályszembenállás mintájára státuscsoportok konfliktusaként felfogni?

A kutatás fontos lehetséges irányait nem elrekesztendő nem zárjuk ki sem az egyik, sem a másik végletet, ugyanakkor azt kikötjük, hogy a konfliktusnak nyilvánosnak kell lennie, tehát nem kutatjuk a színpad mögött zajló küzdelmeket, és a minél nagyobb léptékű összecsapások, szerveződéses közötti viszályok élveznek előnyt az elemzéseinkben.

A konfliktus dinamikája. A konfliktusok dinamikáját illetően kétféle kérdéskör merül fel. Az egyik a lefolyás peremfeltételeit érinti, a másik pedig azt a módot, ahogyan általában a konfliktusok le szoktak folyni.

Az egyik meghatározó az, hogy a generációk hogyan fogják fel az adott konfliktust és a konfliktusokat általában, milyen a **konfliktuspercepciójuk**. Szignifikáns különbségek lehetnek azokban az attitűdökben, amelyekkel az egyes generációkhoz tartozók viseltetnek a társadalmi harcok iránt: az idősebbek félhetnek a kiéleződő konfliktusoktól, a fiatalok lelkesedhetnek értük, a középgeneráció pedig óvatos lehet. Eredhetnek ezek a politikai szocializációjukból éppúgy, mint abból, hogy a saját életútjukon hol állnak éppen, és abból, hogy milyen anyagi és egyéb erőforrásaik vannak az ilyen harchoz.

Nem lényegtelen a konfliktust konkrétan kiváltó **ügy természete**, hiszen erőforrásokról lehet alkudozni, identitásokról már kevésbé, hitekről pedig valószínűleg egyáltalán nem, mindegyik másféle dinamikát vetít előre. Ráadásul a konfliktusok eskalációja azzal szokott járni, hogy az alkudozást egy idő után felváltja a barát-ellenség dualitásba való behelyezkedés, amikor immár nem egy külső ügyről, hanem a magunk és a másik létéről, éppúgy-létéről van szó.

Lényeges a **társadalmi közeg**, amelyben a konfliktus felmerül. Ide tartoznak a konfliktusokkal, a konfliktusok szabályozásával kapcsolatos társadalmi normák és intézményi formák, de tulajdonképpen a konfliktusok közönségének a jellegzetességei is, tudniillik a különböző közönségcsoportok viszonya a konfliktus egyes részeseihez, érdekeltiségük a konfliktusban, annak egyes kimeneteleiben. Vannak pusztán megfigyelők, de lehetnek közvetíteni próbálók is. Ilyen közönségcsoportot alkothatnak, legalábbis eleinte, például a politikai pártok, illetve mindvégig azok a pártok, amelyek nem kívánják a generációs konfliktusokat politizálni.

Végül számba veendő peremfeltétel a konfliktusban alkalmazott **stratégiák és taktikák** milyensége. Hogyan méri fel a felek a saját és a másik fél potenciális nyereségét és veszteségét? Hogyan kívánják a másik percepcióit befolyásolni a nyereségekkel és veszteségekkel kapcsolatban? Milyen saját és ellenoldali nyereséget és veszteséget tekintenek legitimnek és illegitimnek, elfogadhatónak és vállalhatatlannak?

A lefolyás tekintetében a konfliktusok természetéhez tartozik, hogy felerősödnek, **eszkaláció** megy végbe. Nem egyszerűen az egyik félnek az egyre durvább stratégiai és taktikai lépéseiről van szó, hanem a konfliktusnak, mint egésznek a felerősödéséről, ami persze nem független a felek tevékenységétől. Az eskalációnak ötféle formája különböztethető meg.

- A finomabb eszközöket, például hízelgést, durvább, például fenyegetés váltja fel.
- A felek egyre több erőforrást mozgósítanak, például egyre kiterjedtebb lobbitevékenységet folytatnak, egyre hangosabban hajtogatják az álláspontjukat a nyilvánosságban.
- Az egyes specifikus ügyek helyett egyre általánosabb ügyek körül harcolnak egymással, például nyugdíjemelés kontra munkanélküli segély emelése helyett általában a szociálpolitika körül, vagy míg az elején egymást esetleg „csak” ingyenélőnek nevezik, utóbb az erkölcs általános lerombolójának.
- Az ügyközpontúságot felváltja a másik legyőzésére irányuló erőfeszítés, s ez utóbbi néha fontosabbá válik a konkrét anyagi sikernél is.
- A konfliktus általában két fél között alakul ki, ám idővel a felek szövetségeseik után néznek, így a kevés harcost sok váltja fel.

Az eskalációt kétféleképpen szokták percipálni a felek és a külső megfigyelők is, s az egyes percepciótípusoknak megvannak a maguk következményei.

1. A leggyakoribb mód az **agresszor – védekező** modell. Eszerint csak az egyik fél a támadó a konfliktusban, a másik a védekezés kényszere miatt teszi, amit tesz. Ez népszerű beállítás, mert alkalmazkodik ahhoz a kulturális sémához, hogy minden harcban van jó és van rossz; a média, különösen a kereskedelmi média, előszeretettel állítja be így a legkülönbözőbb eseményeket, mert ezzel mindjárt abban is segítséget nyújt a közönségnek, hogy megtalálja azt, aki a történetekért hibáztatható. A konfliktusos felek biztosan megkísérlik magukat védekezőnek, ellenfelüket pedig agresszornak beállítani, s gyakorta úgy is érzik.
2. A konfliktus **ciklus** modellje. Az eskaláció ördögi kör következménye: az egyik fél fellépését durvább válasz követi a másik részéről, amire még dur-

vább válasz érkezik az ellenoldalról és így tovább. A felek azonban általában nem ciklusban, hanem egy-egy szekvenciában gondolkodnak, s így mindig mindenki alaptalanul megtámadottnak érezheti magát.

Az eskaláció következtében olyan szerkezeti és pszichológiai változások mennek végbe az egyes felek, csoportok belsejében, amelyek a szembenállás tartóssá válásához vezetnek. Ha egy generációs konfliktus tartósságáról akarunk képet kapni, felmérések segítségével olyan percepciókat érdemes keresnünk, mint az ellenfél immorális, fenyegető, erőszakos, őszintétlen, barátságtalan és önző volta; általában a közös értékek hiánya. A felek saját magukat ezzel szemben morálisabbnak érzik. Gyakran differenciáltan látják az ellenoldalt:⁵ az egyszerű fiatal vagy öreg becsületes és rendes, de a vezetőik gyalázatosak, csak hogy ügyesek abban, hogy félrevezessék a híveiket.

A belső szerkezeti változások nem kevésbé fontosak. Olyanokra érdemes gondolni, mint hogy új, militánsabb vezetés váltja fel a békülékenyebbet a tábor csúcsán; specifikus ellenséges célok alakulnak ki az ellenféllel szemben, s ezek elérésére csoportok jönnek létre a táboron belül. A csoportok stabilizálódnak, és onnan kezdve saját identitásuk alakul ki, érdekükké válik tehát a konfliktus intenzitásának a fenntartása.

A helyzet persze csak a sematikus leírásban ilyen reménytelen. Kriesberg úgy látja, hogy bár a konfliktusok egyik fő oka az, hogy a felek hajlamosak a szembenállásukat zéróösszegű játékként felfogni, s így a destruktív konfliktus látszólag elkerülhetetlen, két tényező mégis fenntartja a reményt, hogy a konfliktus konstruktívvá válik. Az egyik az, hogy a konfliktusok alapját képező viták mindig soktémájúak vagy azzá válnak. Ha több a téma, akkor lehetséges a kompromisszum, mert az egyes szereplőknek eltérnek a prioritásaik, tehát egyes területeken képesek engedni. A remény másik forrása pedig az, hogy a konfliktus sosem csak a két harcoló felet vonja be magába, s az új szereplők a szítás helyett az enyhítés és a megoldás előmozdítóinak bizonyulhatnak. Kriesberg ráadásul nemcsak több oldalt enged meg, hanem azt is fontosnak gondolja, hogy az egyes táborok belül is megosztottak, ami szintén nagyobb reményekre jogosít a konstruktivitást illetően. Tegyük persze hozzá, hogy a belső megosztottság egyben arra is csábíthat, hogy ellenségkép teremtésével tegyük egységgé a tábor, vonjuk meg élesebben a határt a Mi és az Ők között.

Generáció

Fogalomtörténet

A generációs kérdésfelvetés felettébb nemzet specifikusnak mutatkozik. Pilcher (1995) szerint a brit társadalomtudomány nemigen foglalkozik vele, az amerikai leginkább a hatvanas évek óta (Jennings–Niemi 1981), a franciában pedig éles vita látható még a mozgalmas hatvanas évek generációs minősítésének a tárgyában is (Vinen 2007). Ezzel szemben a német gondolkodás több mint kétszáz éve újra és újra szembenéz a generációváltás, főleg a fiatalok politikai viselkedésének a problémájával. Mark Roseman (1995) ezt a felfokozott német érdeklődést két okra vezeti vissza, két olyan okra, amelyik a magyar helyzetben is relevánsnak tűnik. Az egyik ok, hogy az

1770-es évek, vagyis a *Sturm und Drang* óta rendszeresen felléptek olyan ifjúsági mozgalmak német földön, amelyek generációs alapon szálltak szembe a fennálló renddel. A másik ok a megszakított német történelem, vagyis az, hogy 1871 óta számos éles fordulat következett be Németországban, olyan, amelyik nagyon megnehezítette a cezúrák előtt és után születettek közötti kommunikációt.

Nem véletlen tehát, hogy a hazai és a nemzetközi szakirodalom szerint legfontosabb munka német földön keletkezett, és magyar ember írta. Mannheim Károly 1928-as „A nemzedékek problémája” című munkájáról van szó. A tanulmány a '60-as évek diákmozgalmainak kialakulásával párhuzamosan kezdett új életet élni, amikor is a társadalomtudomány megpróbált válaszokat keresni olyan kérdésekre, mint hogy miért nem fogadják el a fiatalabbak az idősebbek által felkínált életmódot, a relatív jólétet, a hagyományos életstílust, hogy a nyugat-európai és amerikai fiatalok miért mondják fel a hallgatólágos társadalmi szerződést.

Az 1990-es évek elején nagy kultusza, mondhatni divatja volt Magyarországon a generációváltás elméletének. Körösenyi András, Stumpf István, Kéri László, Róna Tas Ákos, Bozóki András is több tanulmányban különböztettek meg olyan csoportokat, generációkat, sőt politikai generációkat, amelyek meghatározó jelentőséggel bírnak a magyar politikai életre nézve. Stumpf István (1996) például három generációt azonosított sokat hivatkozott munkájában: az ún. „történelmi” generációt, a „nagy generációt”, valamint a „posztkommunista, protest” generációt.

A társadalom- és humán tudományok szinte mindegyike, a szociológiától a szociálpszichológián, a történettudományon át a politikatudományig egyaránt a magáénak vallja, és különböző értelemben használja a generáció fogalmát. A széleskörű elterjedés együtt járt a fogalom leértékelődésével, inflálódásával (Stumpf 1996), azzal, hogy egyre újabb és újabb jelentéstartalommal ruházták fel. Szükséges tehát, hogy tisztázzuk, mi milyen értelemben használjuk a fogalmat és rokonait.

A generáció fogalma

Az első nehézség a generáció fogalmával kapcsolatban a biológiai asszociációk megléte. A társadalomtudományok általában is úgy vélik, hogy számításon kívül kell hagyniuk a nem társadalmi meghatározókat bármilyen társadalmi jelenségekről legyen is szó. A biológiai meghatározottság, így például emberek egy csoportjának egymáshoz közeli születése pedig ilyen. Mi is úgy véljük, hogy a generációk elkülönítése vagy a kutatói kérdésfeltevés függvénye, vagy a politikai viselkedésből olvasható ki, de semmiképpen sem egyszerűen a születési évjáratokból.

Mannheim tárgyalásában, majd a politikai pszichológiában általában is a biológiai alapok helyett az a fejlődépszichológiai, másoldalról a szocializációs tézis válik nélkülözhetlenné, amelyik szerint minden későbbi élmény az egyén korai életéveiben kialakult személyiségére rakódik rá, tehát az akkori megalapozás fogja elrendezni a későbbi élményeket is, merthogy „az első élményekben benne rejlik az a tendencia, hogy *természetes világképként* rögzüljenek.” (Mannheim 1928/2000, 226). A generációelmélet egyszerűen összeomlik, ha ez a tézis nem igaz, ugyanis amennyiben nincsen életkori specifikuma annak, ahogyan az egyének tömege egy-egy történelmi válto-

zásra, például a rendszerváltásra reagál, akkor a generációs összetartozás gondolata és maga a generáció is vagy értelmét veszti, vagy radikális átalakításra szorul.

Nos, az említett szocializációs tételnek az elfogadottsága messze nem egységes. Például Jennings és Niemi (1981, 19–22) négy álláspontot különböztet meg a politikai viselkedés tartósságát illetően. Az egyik, az *élethossziglani tartósság* (*lifelong persistence*) tétele, azt mondja, hogy a családi meghatározók a fontosak, s a gyermekkorban szerzett politikai élmények maradandók az egész élet folyamán. A másik szélsőséges álláspont az *élethossziglani nyitottság* (*lifelong openness*) álláspontja, a viselkedés egész életen át fennmaradó teljes képlékenységet állítja. A két közbülső álláspont egyike, az *életciklus* (*life-cycle*) felfogás elfogadja ugyan, hogy a korán szerzett beidegződések fontosak, de az életúton szerzett tapasztalatoknak nagy jelentőséget tulajdonít. Végül a negyedik álláspont a *generációs modell* (*generational model*); ez hasonlít a leginkább a mannheimi felfogásra, mert az impresszionálható éveket és a korszellemet emeli ki befolyásoló tényezőként.⁶

A szocializációval foglalkozó társadalomtudósok szintén vitatták ezt a kiindulópontot. A *reszocializáció* kifejezés például egyértelműen arra épül, hogy meg lehet változtatni az embereknek az elsődleges szocializációjuk során szerzett, tehát mélyen gyökerező attitűdjeit, gondolkodásmódját: egy diktatúrában született nemzedék a reszocializációt követően – elvileg – gondolkodhat és cselekedhet demokratikusan (Ichilov 1990).

A generáció fogalmát azonban akkor sem kell elvetnünk, ha nem áll meg a szocializációs tézis. Kétségtelen, hogy akkor a generációt nem az fogja létrehozni, hogy az egyszerre születettek együtt élik át a fontos eseményeket, mégpedig a tízes-húszas éveikben. Ehelyett úgy tekinthetjük, hogy a generációt maga a mélyreható változás, vagyis az egész társadalmat érintő, alapvető – legyen az akár gazdasági, akár politikai, akár társadalmi, esetleg kulturális jellegű – átalakulás hozza létre, mégpedig azokból az emberekből, akik a változást hasonlóképpen élték meg, s magukat vagy mások őket az adott változás generációjaként azonosítják (Mannheim 2000, 229). Így például, ha van a rendszer-transzformációnak generációja,⁷ akkor az nem pusztán az akkori fiatal felnőttekből kell, hogy álljon, hanem azokból, akiknek az életében a rendszerváltás meghatározó jelentőségű volt – függetlenül attól, hogy hány évesek voltak, és hogy ennek ők a tudatában vannak-e vagy sem, mert a viselkedésükben, gondolkodásukban ez a befolyás mérhetően jelen van.

Mivel azonban nincsen döntő bizonyítékunk a szocializációs tézis ellenében, ezért feladatunk ellenőrizni, hogy vajon a viselkedési, gondolkodási, attitűdbeli stb. mérések kirajzolnak-e korosztályi értelemben vett generációkat vagy sem. Hasonlóképpen vizsgálnunk kell azt, hogy az emberek önazonossága tartalmazza-e a generációhoz tartozást, akár korosztályi ez a generáció, vagyis saját magukat a fiatalokhoz, az idősekhez stb. sorolják, akár a közös élmények által létrehozott.

De vajon ki dönti el azt, hogy mely történelmi és társadalmi események lényegesek eléggé ahhoz, hogy generációk létrejöttét feltételezhessük miattuk? A különböző csoportok más és más politikai, gazdasági, kulturális, stb. fordulatokat élhetnek meg mélyrehatóként, a tömegpolitizálás korszakában tehát nem érhetjük be az elit véleményével, ehelyett empirikus vizsgálatokra kell bízunk annak eldöntését, vajon az

elit által mélyrehatóként megélt, illetve mélyrehatónak szánt társadalmi változások valóban azok voltak-e a tömegek számára is.⁸

Ahogy Arber és Attias-Donfut (2000, 3) kifejti: a *történelmi generációk* mindig viszszaemlékezve jönnek létre, tudniillik az emlékezés révén. Az emlékezés, főként a társadalmi és gyakran politikailag színezett vagy éppen manipulált emlékezés pedig szelektív. A történelmi generáció ezért a kollektív társadalmi képzelet terméke: egy korosztály azt a feladatot kapja, hogy hordozza egy ma fontosnak vélt valahai korszak emlékezetét. A generáció – ebben az értelemben – tehát a politikai alapú emlékezés terméke, kreáció és konstrukció,⁹ és nem adódik közvetlenül akár az egyszerre születésből, akár a közösen átélt mélyreható változásokból, mert ezeket a közösen szerzett élményeket folyamatosan gondozni kell, fenn kell tartani, különben elenyésznek a generációs öntudattal együtt.

Úgy véljük, hogy alátámasztható Stumpf István azon értelmezése, mely szerint a **politikai generációk** kialakulásában nélkülözhetetlen a politikai cselekvésben megnyilvánuló magatartás, ami nyílt politikai konfrontációt eredményezhet a többi politikai generációval (Stumpf 1996). Míg tehát a generáció kialakulásában vélelmezhetően a nem tudatos cselekvések és reflexiók túlsúlya mutatható ki, addig a politikai generáció és különösen az elitcsapatának a kialakítása tudatos politikai cselekvés a generáció egyes tagjai részéről. Mint láttuk, Stumpf felfogását erősítik a konfliktuselméletek, amikor egybehangzóan úgy vélik, hogy a részes feleket végső soron a konfliktus hozza létre, a politikai generációkat tehát a generációs konfliktus.

Ahogy erre már Mannheim többször idézett tanulmánya is rámutat, a politikai generációk fogalma nem azonos a politikai elitek fogalmával. A valóság értelmezéséért egy adott térben és időben többféle, egymással akár élesen szembenálló politikai generációk versengenek. Ezen versengő politikai generációk magvát mindig egy konkrét elitcsoport adja, amely önmagában hordozza és a nyilvánosság számára kifejezi a legfontosabb értelmező elveket. A konkrét egyben valóságot, kézzel foghatót, szervezettet is jelent, azaz a politikai generációk időről időre megszervezik magukat valódi politikai közösséggé, létrehoznak politikai pártokat, egyesületeket és mozgalmakat. Az adott időben és térben a társadalom számára a politikai generációk valóságértelmezésének sokfélesége leginkább ezen pártok, egyesületek, mozgalmak, és még inkább ezen szerveződések vezetőinek, elitjeinek versengéseként jelenik meg. Egy generáció azonosságtudatát több párt is hordozhatja, de az is igaz, hogy egy modern tömegpártban több generáció szereplői is megjelenhetnek. Mindez persze konfliktusok, akár generációs alapú konfliktusok forrása is lehet. Arra azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy az elitek harca a hatalomért önmagában még nem generációs konfliktus, akkor sem, ha a szervezetek vezetői szeretik ezt így láttatni. Az eliteknek elemi érdeke ugyanis, hogy saját csoportjaikat politikai (elit)generációként láttassák, valami többnek, nagyobbaknak és fontosabbnak, mint amilyenek a valóságban (Róbert-Valuch 2013).

Az eliteknek kulcsszerepe van a generációs identitások kialakításában, konstruálásában, egy saját valóságkép/valóságértelmezés kialakításában. Ahogy ezt fentebb jeleztük, a politikai generációk elitjei nevezhetik meg, ajánlhatják fel, illetve döntéseik révén hozhatják létre azokat az eseményeket, mélyrehatónak vélt változásokat, amelyek a generációk kialakításához/kialakulásához alapvetően fontosak.

További fogalmak

Érdeemes tisztázni, hogy a tudományos szaknyelvben milyen fogalmakat használnak még a generációhoz hasonló jelenségekre.

A generációval könnyen összekeverhető leggyakrabban és legáltalánosabban használt fogalom a *korosztály*. Korosztálynak nevezzük az azonos időpontban megszületetteket, olyan személyek összességét, akik egy szempontból, tudniillik a születésük dátuma alapján alkotnak „közösséget”. Ezért ez a leginkább biológiai fogalom, amely ugyanakkor mégsem kizárólag biológiai, mert minden társadalomban kialakulhatnak korosztályi konfliktusok azon az alapon, hogy a fiatalok nem juthatnak hozzá bizonyos pozíciókhoz, mert azokat az idősök birtokolják, és viszont: bizonyos pozíciók csak a fiatalok számára vannak nyitva.

Egy adott korosztály tagjaiból álló konkrét társulási, szervezeti formákat **korcsoportnak** nevezzük. A korcsoportok tagjainak van közös biológiai tulajdonsága, az ugyanis, hogy a születési dátumuk közel áll egymáshoz, ám társadalmi jellegű kapcsolatok is vannak köztük. Korcsoportokra osztják például a sportversenyek szereplőit, de a statisztika is azonosít korcsoportokat, például a WHO ajánlása szerint a 45-től 59 évesekig tart a középkorúak korcsoportja, 60-tól 74-ig az öregedőké, 75-től 89 éves korig az öregeké, a 90 éven felülieket pedig az agg korcsoportba tartozóaknak nevezzük.

A korcsoport egyik tudományos megnevezése a **kohorsz** (cohort). A klasszikus kohorsz definíciót N. Ryder fogalmazta meg, aki szerint kohorsznak nevezzük „olyan emberek csoportját (a népességen belül), akik valamilyen életeseményt ugyanabban az időintervallumban élnek át” (Ryder 1969, 845). „Beszélhetünk például egy adott időszakban házasságot kötők, diplomát szerzők, valamilyen betegségben ugyanakkor szenvedők, ugyanabban az időszakban szülő nők, vagy – igen gyakran – az ugyanabban az időszakban születő egyének kohorszáról.” (Blaskó 2009). Itt már nemcsak a biológiai hasonlatosság a meghatározó csoportképző tényező (bár ez a legáltalánosabb), még csak nem is valamilyen intézmény kategorizációs érdeke, hanem bármilyen életesemény kohorszképző változóként funkcionálhat. Ezeknek a személyeknek az esetében feltételezhető, hogy életük azonos periódusát hasonló tényezők befolyásolják, így valószínűsíthetően ebből a szempontból homogén társadalmi csoportot képeznek, az azonban már egyáltalán nem evidens, hogy a külső hatásokra is azonos módon fognak reagálni.

A következő a **kohorsz-generáció** fogalma. A Jane Pilcher, Matilda White Riley és Robert Miller kutatásai nyomán megszilárdult fogalom erősen mannheimi gyökerű, mert az alapján sorol embereket azonos csoportba, hogy közösek az élményeik és történelmi tapasztalataik. A kohorsz-generáció az etnikumhoz hasonlít, mert a születés képezi az alapját, de ebből még nem következik a szervezett generációs létezés. Analitikus használhatósága az osztályéhoz, a neméhez és a valláséhoz is hasonlít, ugyanolyan strukturális változóként jön számításba. Jól látható, hogy a kutatók így próbálják a generáció fogalmát operacionalizálni, ugyanakkor nem tagadják, hogy a generációk elhatárolása nem egyszerű, mert több mélyreható változásnak kell az adott korosztály életében végbemennie ahhoz, hogy kohorsz-generációvá váljék. Mi-

vel a kutatók sem tagadják azt, hogy azonos eseményeket másképpen és másképpen élik meg a különböző emberek, ezért a kohorsz-generáció fogalma végül is az identitás, jobbra a narratívákban megjelenő önazonosság vizsgálatára, a kollektív emlékezet leírására összpontosít.¹⁰

Utolsó előtti fogalmunk a **családi generáció**. Amikor többgenerációs családról beszélünk, akkor a gyermekek, a szülők, és a nagyszülők, esetleg a dédszülők korban jól elkülönülő nemzedékeire gondolunk. Ez a viszonylag egyszerű generációs elkülönítés még a mozaik családok esetében is végrehajtható, mert a különböző korábbi párkapcsolatokból származó gyermekek továbbra is a legifjabb generációhoz fognak tartozni a családban.

Martin Kohli nyomán szokás **jóléti generációról** [welfare generation] is beszélni (Arber – Attias-Donfut 2000). Ez a fogalom a különböző életkorok intézményesítésén alapszik, pontosabban azon, hogy a jóléti állam a különböző életkori csoportokhoz különböző intézményeket rendel: például oktatást, foglalkoztatottságot és nyugdíjat. A generációk ennek megfelelően a munkaerő piaci jelenlétük szerint különülnek el: dolgoznak-e vagy még nem, avagy már nem; fizetnek-e avagy kapnak-e társadalombiztosítást stb. A legújabb fejlemények alaposan szétzilálták ennek az intézményesített életszakaszokon nyugvó generáció felfogásnak az alkalmazhatóságát, hiszen gyakori, hogy a fiatalok a tanulás mellett dolgoznak, ahogyan az idősek is a nyugdíj mellett. Ráadásul a családi és a jóléti generációk sokszor, mind többször nincsenek egymással fedésben: két különböző családi generációhoz tartozó családtag lehet dolgozó vagy éppen nyugdíjas egyszerre; családtagként tehát tekinthetik egymást eltérő generációhoz tartozónak, jóléti szempontból azonban ugyanabba a generációba tartoznak.

Főbb terminológiai kiindulópontok

Mindezek nyomán talán felsejlenek azok a kontúrok, amelyek irányadók a számunkra a generációs konfliktusok kutatásában. Az előbbieken már meghatároztunk számos fogalmat, ezért most csak a legfontosabbakat foglaljuk össze.

Központi fogalmunk a **generációpolitika**. Eddig ezzel nem foglalkoztunk, de olyannyira elterjedtek az olyan terminusok a tudományban, mint a nyelvpolitika, identitáspolitika stb., hogy nem éreztük szükségét külön fejezetet szentelni neki. A generációpolitika a politikai megnyilvánulásoknak azt a körét foglalja magába, amely a generáció fogalmának valamelyik változatát (nemzedék, generáció, nyugdíjasok, fiatalok, a rendszerváltás nemzedéke stb.) vagy metaforáját alkalmazza. Vannak kézenfekvő esetek, például amikor szakpolitikai intézkedések nyíltan meghatározott korcsoportot céloznak. Idetartoznak azok az esetek is, amikor politikai megmozdulások kinyilvánított módon generációs alapon szerveződnek, bárhogyan is definiálják a szervezők és a résztvevők a generációs jelleget, vagyis akár korosztályi, akár élményalapon. De olyan esetekre is gondolunk, amikor egy politikai cselekvő valaki mást vagy valamilyen politikai cselekvést generációs alapon azonosít. A generációpolitika példája az is, amikor egy tüntetést, amelyik a szervezők és a résztvevők szerint nem életkori alapon szerveződik, a vele rokonszenvezők vagy az azt elítélők generációs-

nak minősítenek, például mint „a fiatalok lázadását”, „a nyugdíjasok megmozdulását”; ekkor nem a tüntetés, hanem a minősítés a része a generációpolitikának.

Másik fontos fogalmunk a **politikai generáció**, mely kifejezetten azokra az esetekre vonatkozik, amikor egy embercsoport saját magát generációként azonosítja valamely politikai kontextusban. Mivel a generációhoz tartozást ebben az esetben rábizzuk a politikailag megnyilvánuló aktorra, ezért elfogadjuk az önképét, a kinyilvánított identitását. Elfogadjuk még akkor is, ha olyan csoporthoz sorolja magát, amelynek tagjaival kutatói szempontból nem köti össze sem a születési dátum, sem a közös sors. Az identifikációja ugyanis politikai célokat szolgál, ezért politikai; a lényegi pont számunkra az, hogy politikai identifikációjához generációs motívumot használ.

Harmadik vonatkozó fogalmunk a **politikailag specifikus generáció**. Ezt a generációs elhatárolást a kutató hajtja végre, mégpedig függetlenül attól, hogy az így azonos csoportba, generációba sorolt emberek azonosítják-e magukat az adott generáció tagjaiként vagy sem. Azok az emberek sorolódnak ugyanis az adott politikailag specifikus generációba, akikre empirikus vizsgálatok alapján ugyanazok a politikai viselkedési formák, attitűdök és tudáselemek jellemzők. Hipotézisként, tudniillik a méréseket lehetővé tevő kiindulópontokként felvehetjük független változóként akár az egymáshoz közeli születést, akár egy történelmi eseményt, mint ami feltételezhetően jelen van az egyéni emlékezetben.

Amennyiben azt találjuk, hogy valóban léteznek politikailag specifikus generációk, tehát olyan embercsoportok, amelyek a korosztályhoz tartozásuk vagy a közös élményeik alapján csoportosítva hasonló politikai viselkedési, attitűdbeli és gondolkodási mintákat mutatnak, akkor külön megvizsgálhatjuk az idetartozó egyének hajlamát arra, hogy politikai generációvá is váljanak, vagyis azt, hogy vajon ki is nyilvánítják-e a generációs összetartozásukat a politikai megnyilvánulásaikban.

A generációk és a konfliktusok viszonyrendszerében értelmezhető, különíthető el a *generációs konfliktus két fajtája*: a **kohorsz-generációs konfliktus** olyan korosztályok között alakul vagy alakulhat ki, amelyek nagyon más valós vagy konstruált sorson mentek és mennek keresztül, míg a **korosztályi konfliktus** olyanok között, akik pusztán attól kerülnek egymással szembe, mert általában is gyakori az ellentét például a fiatalok és az idősebbek között, mondjuk, a szenioritás elve miatt.

Lássunk egy példát! Időnként olvasható a vád (Frei 2013), hogy a mai nyugat-európai idősöknek mindenből a legjobb jutott, mert már nem szenvedtek a háborúban, élvezték mind a gazdasági prosperitást, mind a jóléti állam számtalan juttatását az ingyenes oktatástól a bőkezű nyugdíjig, és még csak sok gyermek felnevelésével sem küszködtek. Ezzel szemben, folytatja a vád, a mai fiataloknak a munkanélküliség, a közszolgáltatások piacosodása, a nyugdíjkorhatár kitolódása és távlatilag a nyugdíjuk finanszírozására képtelen állam rémképe jut, ráadásul pedig az, hogy már a jelenben is ők fizetik a hedonistán gyermektelen idősök magas nyugdíját az adókon vagy járulékokon keresztül. Ez a szembeállítás nem korosztályi konfliktus alapja és megfogalmazása lehet, hanem kohorsz-generációs konfliktusé, mégpedig azért, mert itt nem pusztán a fiatalok és az öregek közötti érdekellentétről van szó, hanem egy specifikus, megismételhetetlen életutat bejárt, pontosabban egy az idősöknek tulaj-

donított specifikusan kedvező sorsot végigélvezett idős generáció és egy jóval kedvezőtlenebbnek bemutatott sorstól szenvedő fiatalabb generáció közötti ellentétéről.

Természetesen nem kívánunk ott is generációs konfliktusokat, politikai generációkat, politikailag specifikus generációkat valamint generációpolitikát találni, ahol ilyenek nincsenek, elfogadjuk tehát akár annak a lehetőségét is, hogy a magyar és az európai politikában nem jönnek létre generációs alapon politikai konfliktusok.

Irodalomjegyzék

Arber, Sara – Claudine Attias-Donfut (eds.) (2000) *The Myth of Generational Conflict. The Family and the State in Ageing Societies*. Routledge, London.

Bene Márton (2013) „Az időskor politikai konstrukciója az online társalgások tükrében” *Politikatudományi Szemle* IV. sz.

Coser, Lewis A. (1956/1966) *The Functions of Social Conflict*. Glencoe, Free Press.

Deutsch, Morton (1973) *The Resolution of Conflict. Constructive and Destructive Processes*. Yale University Press, New Haven and London.

Frei Tamás „Tolvajok generációja” *Metropol.hu*, 2013. július 4.

Giddens, Anthony and David Held (eds.) (1982) *Classes, Power and Conflict. Classical and Contemporary Debates*. University of California Press, Berkeley.

Havelka, Miloš (2007) „A cseh kultúra és politika a generációs tapasztalat különböző horizontjain” *Világosság* 2007/7–8. 139–149.

Irwin, Sarah (1996) „Age related distributive justice and claims on resources”, *The British Journal of Sociology*, 47 (1).

Irwin, Sarah (1998) „Age, Generation and Inequality: A Reply to the Reply”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 2

Jennings, Kent (2002) „Generation Units and the Student Protest Movement in the United States: An Intra- and Intergenerational Analysis” *Political Psychology*, Vol. 23, No. 2 (Jun., 2002), pp. 303–324.

Jennings, M. Kent – Richard G. Niemi (1981) *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and Their Parents*. Princeton University Press.

Jennings, M. Kent – Zhang, Ning (2005): „Generations, Political Status, and Collective Memories in the Chinese Countryside” *The Journal of Politics*, Vol. 67, No. 4, November 2005, pp. 1164–1189.

Klecka, William (1971) Applying political generations to the study of political behavior: a cohort analysis *Public Opinion Quarterly*. 1971 35, (3), 358–373.

Koopmans, Ruud (2007) „Social Movements” In: Dalton, Russell J. és Hans-Dieter Klingemann (szerk.) *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford University Press.

- Körösényi András (2004) „Konfliktus és konszenzus paradoxona” *Századvég*, 1.
- Kraniauskiene, Sigita (2007): „Generációk: a fogalom gyakorlati alkalmazása” *Világosság* 2007/7-8. 123-137. p.
- Kriesberg, Louis (1998) *Constructive Conflicts. From Escalation to Resolution*. Rowman & Littlefield, Lanham
- Lipset, Seymour Martin (1985) *Consensus and Conflict. Essays in Political Sociology*. Transaction Books, New Brunswick and Oxford.
- Lovell, Stephen (szerk.) (2007) *Generations in Twentieth-Century Europe*. Palgrave Macmillan.
- Mannheim, Karl (2000): „A nemzedékek problémája” In: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow and Charles Tilly (2001) *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press
- Miller, Robert L. (2000): *Researching Life Stories and Family Histories* London, Sage Publications.
- Nolan, Mark K. (2001) „'Opposition Machen Wir' Youth and the contestation of civic and legitimacy in Germany” *Childhood*, 8
- Pilcher, Jane (1994): „Mannheim's sociology of generations: an undervalued legacy” *British Journal of Sociology* Volume no. 45 Issue no. 3 September 1994.
- Riley, Matilda White (1998): „A Life Course Approach: Autobiographical Notes” In: Giele, Janet Z. – Elder, Glen H. (eds.): *Methods of Life Course Research: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: CA: Sage.
- Róbert Péter – Valuch Tibor (2013) „Generációk a történelemben és a társadalomban” *Politikatudományi Szemle* IV. sz.
- Roseman, Mark (1995) „Introduction”. In: Mark Roseman (szerk.) *Generations in Conflict. Youth Revolt and Generation Formation in Germany 1770 – 1968*. Cambridge University Press.
- Rubin, Jeffrey Z., Dean G. Pruitt and Sung Hee Kim (1994) *Social Conflict. Escalation, Stalemate, and Settlement*. McGraw-Hill.
- Ryder, Norman B. (1965): „The Cohort as a Concept in the Study of Social Change”. *American Sociological Review* Vol. 30, No. 6 (Dec., 1965), pp. 843-861.
- Sears, David O. és Sheri Levy (2003). „Childhood and Adult Political Development”. In: Sears, David O., Leonie Huddy and Robert Jervis (eds.) *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford University Press.
- Simmel, Georg (1973) „A vizsály”. In: Uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat.
- Sparschuh, Vera (2007): „Mannheim Károly tanulmánya a generációk problémájáról – műtörténeti és elméleti dimenziók” *Világosság* 2007/7-8. 107-122.

Strauss, William – Howe, Neil (1991): *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York, William Morrow and Company.

Stumpf István (1996): „Elszalasztott vagy elhalasztott politikai generációváltás?” *Századvég* 1996. 1. sz. 112–131. p.

Szabó Andrea – Kern Tamás: (2011): „A magyar fiatalok politikai aktivitása.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Vinen, Richard (2007) „Orphaned by History: French Youth in the Shadow of World War II” In: Lovell (szerk.) *Generations in Twentieth-Century Europe...*

¹ A szerzők köszönetet mondanak Horváth Szilviának az előző változathoz küldött kritikájáért.

² E két célkitűzés természetesen feszültséggel jár, ezért a kompromisszum lehet a legtöbb, amire juthatunk.

³ A politikaelméletre nézve a témát Körösi András (2004) részletesen tárgyalja.

⁴ Lásd ehhez Bryan S. Turner és Sarah Irwin vitáját: Turner 1989, 1998, Irwin 1996, 1998.

⁵ Ez az a pont, ahol a politikatudományi vizsgálódásnak túl kell lépnie a szociálpszichológia, főként Henri Tajfel-re visszanyúló, tézisére, mely szerint a csoporttagok hajlamosak homogénnek látni a másik csoportot. A politikában ugyanis szerepet játszhat a saját csoport vezetőinek kommunikációja, mely megpróbálhatja nem elidegeníteni az ellenfél táborának némely csoportjait.

⁶ Ezeknek a fogalmaknak, különösen a generációs modellnek az empirikus alkalmazhatóságáról lásd Róbert Péter és Valuch Tibor cikkét a jelen tematikus blokkban.

⁷ Érdemes megkülönböztetni a rendszertranszformáció generációjának a fogalmától a rendszerváltó generáció fogalmát. A rendszerváltó generáció azoknak a csoportja, akik a politikában és a gazdaságban aktív résztvevői, irányítói voltak a változásoknak.

⁸ Egy ilyen lehetséges, empirikusan tesztelt „változás-térképet” rajzol fel Róbert és Valuch tanulmányában.

⁹ Azt, hogy a fiatalok és az öregek hogyan miként gondolkodnak egymásról, hogyan konstruálják meg a másik világát lásd Bene Márton jelen blokkbeli írását.

¹⁰ A kohorsz-generációról részletesen lásd Kraniauskiene (2007).